

IN TENEBRIS
 DE TENEBRIS
 EX TENEBRIS
 PREENHENDERE
 RUM
 FUIT HOMO
 MISSUS AD
 CUINO MEN
 CRATIO HAN
 NISHIUCENT
 INTERIOM
 NIUCITLES
 TIOONIUO
 NIUCITLES
 DE TENEBRIS

Analecta

Bisdom

2010-3/4

Breda

ANALECTA 2010

Jaargang 24, Nrs. 3 en 4

(juli, augustus, september, oktober, november, december 2010)

Inhoudsopgave

Officiële berichten.....	2
Onttrekking aan de eredienst Emmauskerk, Bergen op Zoom.....	8
Vierde druk model-begraafplaatsreglement, 2010.....	9
Antoniushuis, diocesaan convict Breda.....	11
Onttrekking aan de eredienst H. Hartkerk, Etten-Leur.....	12
Liturgie met Kerstmis 2010.....	13
Jaarlezing Zeldenrust-Steelantcollege Terneuzen, 23 februari 2010	15
Homilie vesper voor het Leven, 27 november 2010	37

Officiële berichten

Excardinatie

De Bisschop van Breda, Z.H.Exc. Mgr. Dr. J.H.J. van den Hende, heeft per 1 september 2010 excardinatie verleend aan de Zeereerwaarde Heer A.J. MOM die priester gewijd werd voor het Bisdom van Breda op 6 november 1999. Per gelijke datum is de Heer Mom als priester geïncardineerd in het Bisdom van Roermond.

Presentatie en mutatie

Per 1 augustus 2010 heeft de Bisschop de heer T.J.J.M. BROOIJMANS, priester van het Bisdom van Breda, benoemd tot parochieadministrator van de Elisabethparochie te Sluiskil. Deze benoeming geldt tot 1 januari 2012.

De heer Drs. J.P. VAN BEKKUM, diaken van het Bisdom van Breda, is door de Bisschop per 1 augustus 2010 benoemd tot lid van het pastoraal team van de Lievevrouweparochie te Bergen op Zoom.

Met ingang van 1 augustus 2010 heeft de Bisschop de heer H.E.J. GROTAERS, priester van het Bisdom van Breda, benoemd tot parochievicaris van de parochies O.L. Vrouw in 't Woud te Wouw en De Bron te Hoogerheide.

Per 1 augustus 2010 heeft de Bisschop de benoeming van pater Th. SANDERS s.c.j. tot pastoor van de parochie St. Petrus' Banden te Gilze verlengd.

Pater S.G. KUYTEN s.m.m. is op 1 augustus 2010 door de Bisschop opnieuw voor een periode van drie jaar benoemd tot bisschoppelijk gedelegeerde voor de religieuzen in het bisdom van Breda.

Per 1 augustus 2010 heeft de Bisschop de heer drs. L.C.G. SEP, diaken van het Bisdom van Breda, benoemd als diaken t.b.v. de bewoners van

de Leonardushof te Wouw. Gelijkzeitig is hem eervol ontslag verleend als assistent-diaken van de parochie H. Willibrordus te Sint Willebrord.

Per 1 september 2010 heeft de Bisschop de pastorale zending aan mevrouw L. ROBIJN geass.o.carm verbreed, zodanig dat deze geldt voor zowel parochie O.L. Vrouw in het Woud te Wouw als parochie De Bron te Hoogerheide.

Per 1 september 2010 heeft de Bisschop de heer H.H.M. JANSSEN benoemd tot diocesaan missiesecretaris van het Bisdom van Breda.

Per 1 september 2010 heeft de Bisschop eervol ontslag verleend aan de heer drs. P.H.M.L. HOEFNAGELS, diaken van het Bisdom van Breda, als staflid van de Priester- en Diakenopleiding en coördinator van de kandidaat-diakens en de diakens.

Per 1 oktober 2010 heeft de Bisschop mevrouw drs. M.J.H. ZOPFI-DE BRUIJN benoemd tot pastoraal werkster in de Lievevrouweparochie te Bergen op Zoom, onder gelijkzeitig eervol ontslag als pastoraal werkster voor de Stichting Elisabeth in Breda.

Per 1 oktober 2010 heeft de Bisschop pater P.J. VAN WINDEN s.m.a. benoemd tot parochievicaris van de parochies, die samen de regio Oost-Zeeuws-Vlaanderen vormen, onder gelijkzeitig eervol ontslag als priesterassistent voor de parochies die samen het samenwerkingsverband en de Interparochiële Vereniging Oudenbosch vormen.

Per 1 oktober 2010 heeft de Bisschop de heer drs. M.G.H.M. BOLLERMAN benoemd tot pastoraal werker in de parochies die samen de Interparochiële Vereniging regio Dongemond vormen. Op eigen verzoek heeft, met ingang van 1 oktober 2010, de bisschop de pastorale zending ingetrokken van de heer drs. M.G.H.M. BOLLERMAN als medewerker pastorale dienstverlening van het Bisdom van Breda.

Per 1 oktober 2010 heeft de Bisschop de heer W.B.M.J. TOBÉ, diaken van het Bisdom van Breda, benoemd tot diaken in de parochies die samen de Interparochiële Vereniging regio Dongemond vormen.

Per 1 oktober 2010 heeft de Bisschop de heer S.J.M. DE KONING benoemd tot vice-kanselier van het Bisdom van Breda. Tevens blijft hij halftijds werkzaam als priester in het parochiepastoraat. Gelijktijdig is hem eervol ontslag verleend als parochievicaris van de parochies die samen de regio Oost-Zeeuws-Vlaanderen vormen.

Per 1 oktober 2010 heeft de Bisschop de heer A.A.I.L. SCHUERMAN, priester van het Bisdom van Breda, benoemd tot priesterassistent van de parochies H. Hart van Jezus te Bosschenhoofd, St. Jan de Doper te Hoeven, H. Paulus te Oudenbosch, H.H. Agatha en Barbara te Oudenbosch, H. Laurentius te Oud-Gastel, H.H. Martelaren van Gorcum te Stampersgat en H. Johannes de Doper te Standdaarbuiten, onder gelijktijdig eervol ontslag als parochievicaris van de parochie O.L. Vrouw in 't Woud.

Per 1 november 2010 heeft de Bisschop eervol ontslag verleend aan mevrouw E.M.C. VERKADE-VAN ZANTVLIET als teamleider van de parochies die samen de Interparochiële Vereniging regio Rucphen vormen. De hoogerwaarde heer drs. N.M. SCHNELL vervult vanaf genoemde datum de taak van teamleider als pastoor van de parochies.

Per 1 november 2010 heeft de Bisschop mevrouw C.A.M. HAMERS-VAN GOOL benoemd tot pastoraal projectmedewerker in het pastoraal team ten behoeve van de parochies die samen de IPV Oudenbosch vormen.

Per 1 december 2010 heeft de Bisschop aan mevrouw F.A. TIMMERMANS de pastorale zending verleend voor haar werk als pastoraal werkster bij de Vereniging van Catechisten te Breda.

Vertrek

Wegens ontslag op eigen verzoek heeft de Bisschop per 1 oktober 2010 de pastorale zending ingetrokken van Mevrouw Drs. M.J.J. DIRKX voor haar werk als pastoraal werkster en lid van het pastoraal team in de regio Dongemond.

Emeritaat

Per 1 augustus 2010 heeft de Bisschop aan de heer E.J. ERPELINCK, priester van het Bisdom van Breda, eervol ontslag verleend als eindverantwoordelijk priester en lid van het pastoraal team van de Elisabeth-parochie te Sluiskil.

Wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd heeft de Bisschop de heer G. POUW, diaken van het Aartsbisdom Utrecht, per 1 augustus 2010 eervol ontslag verleend als lid van het pastoraal team van de parochie Breda-Noord, Michaelparochie, Bethlehemparochie en parochie H. Willibrordus te Teteringen.

Wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd heeft de Bisschop met ingang van 1 december 2010 eervol ontslag verleend aan de heer H.J.M. KAMPERT als pastoraal werker van de dienst Kerk in de Samenleving van het Bisdom van Breda.

Overleden

Op vrijdag 2 juli 2010 is in het Verzorgingshuis De Blaauwe Hoeve te Hulst de Zeereerwaarde Pater Josephus Johannes PIRENNE s.m. overleden. Hij werd geboren te Tilburg op 13 maart 1918 en op 18 maart 1945 priester gewijd voor de Paters Maristen.

Vanaf 1 december 1975 was hij pastoor van Schoondijke en daarna tevens van Oostburg en Groede. In maart 1988 ging hij met emeritaat. Nog vele jaren heeft pater Pirenne in de regio Oost-Zeeuws-Vlaanderen zijn pastorale diensten aangeboden.

De uitvaart vond plaats op woensdag 7 juli 2010 in de basiliek van de H. Willibrordus, Steenstraat 2 te Hulst. Aansluitend vond de begrafenis plaats op de begraafplaats aan de Van der Maelstedeweg te Hulst. Moge hij zijn in de vrede van onze verrezen Heer.

Op 7 augustus 2010 is te Breda de Zeereerwaarde Pater Piet ROSENHART m.s.c. overleden. Hij werd geboren te Haarlem op 12 juni 1928 en priester gewijd bij de Missionarissen van het H. Hart op 4 september 1955. Gedurende 38 jaar was hij pastoraal werkzaam op de Filippijnen.

In 1993 vestigde hij zich als emeritus te Breda en vervulde op meerdere plaatsen assistenties.

De uitvaart is geschied op donderdag 12 augustus 2010 in de kapel van Notre Dame aan de Bredaseweg te Tilburg, waarna de begrafenis heeft plaatsgevonden op het kloosterkerkhof van het missiehuis aldaar. Moge hij zijn in de vrede van onze verrezen Heer.

Op vrijdag 3 september 2010 is te Breda de Zeereerwaarde Heer Cornelius Adrianus Mattheus VAN ONZENOORT overleden. Hij werd geboren te Raamsdonkveer op 9 december 1925 en op 19 mei 1951 priester gewijd voor het Bisdom van 's-Hertogenbosch. In 1956 werd hij geïncardineerd in het bisdom van Breda.

Achtereenvolgens was hij kapelaan te Zevenbergschen Hoek (1951), te Breda-Princenhage (1956) en in de H.H. Petrus en Paulusparochie te Breda (1961). Van 1970 tot 1985 was hij R.K. pastor in het toenmalige Diaconessenziekenhuis te Breda. Na zijn pensionering heeft hij vijftien jaar pastorale arbeid verricht in de Zuid-Franse plaats Bandol. Sinds 2000 had hij zich gevestigd als emeritus te Breda.

De plechtige uitvaart is geschied op zaterdag 11 september 2010 in de H. Martinuskerk te Breda-Princenhage, waarna aansluitend te begrafenis heeft plaatsgevonden op de begraafplaats Zuylen aan de Haagweg te Breda.

Moge hij zijn in de vrede van onze verrezen Heer.

Op donderdag 30 september 2010 is in zijn woning te Bergen op Zoom de Zeereerwaarde Heer Bernardus Henricus RIESEWIJK overleden. Hij werd geboren te Enschede op 5 januari 1937 en priester gewijd voor de Sociëteit van de Maristen op 22 februari 1964.

In 1965 werd hij benoemd als kapelaan in de St. Paulusparochie en aansluitend in de parochie O.L. Vrouw van Lourdes te Bergen op Zoom.

Later combineerde hij deze functie met de taak van godsdienstleraar op de scholengemeenschap 'De Lage Meren' te Bergen op Zoom, welke hij vervulde tot 1 augustus 1995.

In 1973 is hem dispensatie in de celibaatsverplichting verleend.

Per 2 december 2001 is hij geïncardineerd als priester in het bisdom van Breda. Als zodanig was hij als priesterassistent verbonden aan het pastoraal team van de stad Bergen op Zoom.

Hij was bijzonder betrokken op het pastoraat in de geloofsgemeenschap van O.L. Vrouw van Lourdes.

De plechtige uitvaart is geschied op woensdag 6 oktober 2010 in de kerk van O.L. Vrouw van Lourdes te Bergen op Zoom, waarna de crematiedienst is gevolgd in de aula van crematorium Zoomstede te Bergen op Zoom.

Moge hij zijn in de vrede van onze verrezen Heer.

JOHANNES HARMANNES JOZEFUS VAN DEN HENDE

DOOR DE GENADE VAN GOD EN DE GUNST VAN DE APOSTOLISCHE STOEL BISSCHOP VAN BREDA

Aan het pastoraal team, het parochiebestuur en de parochianen van de Lievevrouweparochie te Bergen op Zoom.

GEZIEN

het verzoek van het parochiebestuur van de Lievevrouweparochie te Bergen op Zoom, gedaan bij schrijven van 11 mei 2010;

OVERWEGENDE,

dat de Emmauskerk te Bergen op Zoom niet langer voor de katholieke eredienst nodig is;

GEHOORD

de Priesterraad van het Bisdome van Breda, in vergadering bijeen op 15 juni 2010;

GELET

op de bepalingen van het kerkelijk recht, met name op de canones 1212, 1222 §2 en 1238 §1 C.I.C.;

BESLUIT HIERBIJ

genoemde kerk en altaren aan de katholieke eredienst te onttrekken en terug te brengen tot een profaan, niet onwaardig gebruik.
Dit besluit treedt in werking op de datum dat genoemd kerkgebouw in eigendom overgaat naar de Gemeente Bergen op Zoom.

Breda, 9 juli 2010
Nr. 21/375/2010

✠ Mgr. Dr. J.H.J. van den Hende,
Bisschop van Breda.

Vierde druk model-begraafplaatsreglement 2010

Aan de besturen van de R.K. begraafplaatsen in het bisdom van Breda.

Nr. 21/381/2010

Breda, 21 juli 2010

Geacht bestuur,

Met ingang van 1 januari 2010 is in de Wet op de Lijkbezorging een aantal wijzigingen van kracht geworden die gevolgen hebben voor de bestaande parochiële reglementen van de R.-K. begraafplaatsen.

De parochiële reglementen zijn afgeleid van het Model Reglement voor het beheer van een begraafplaats van een R.-K. parochie van de Nederlandse R.-K. Kerkprovincie. De Bisschoppen van de Nederlandse R.-K. Kerkprovincie hebben in februari j.l. de tekst van het Model Reglement afgestemd op de nieuwe wetgeving.

Hierbij ontvangt u het nieuwe Model-Reglement 2010, de 4^e druk sinds het verschijnen van de het Model Reglement in 1991. In het Voorbericht bij de vierde druk op blz. 6 vindt u een overzicht van de artikelen welke vanwege de nieuwe wetgeving moesten worden aangepast.

De digitale versie kunt u opvragen bij secretaris H. Lommers via: hlommers@bisdombreda.nl

In de Toelichting (Algemeen en artikelsgewijs, blz. 30 en volgende) kunt u lezen wat de veranderingen voor de praktijk van het beheer van uw begraafplaats betekenen.

Het zal u duidelijk zijn dat het (de) bestaande begraafplaatsreglement(en) van uw parochie in overeenstemming moet(en) worden gebracht met de nieuwe wetgeving, zoals opgenomen in dit nieuwe Model-Reglement. **Vriendelijk verzoeken wij u de aanpassingen zo spoedig mogelijk in uw eigen begraafplaatsreglement(en) door te voeren.**

Onzerzijds zullen wij uw verzoek om de benodigde bisschoppelijke goedkeuring hiervoor (overeenkomstig artikel 53 van het Algemeen Reglement voor het bestuur van een parochie) op korte termijn afhandelen. Dat verzoek zien wij graag van u tegemoet.

Hoogachtend,

Drs. V.G.P.J.M. Schoenmakers
Vicaris-generaal

JOHANNES HARMANNES JOZEFUS VAN DEN HENDE

**door de genade van God en de gunst van de Apostolische Stoel
Bisschop van Breda**

Overwegende

dat de Bisschop van Breda met ingang van 1 augustus 1986 het “Diocesaan Convict Bisdom Breda” heeft opgericht, dat geldt als seminarie van het Bisdom van Breda (can. 237 §1 C.I.C.), in die zin dat het seminarie niet zelf de gehele opleiding verzorgt (cf. Besluit 26 van de Bijzondere Synode van de Nederlandse Bisschoppen te Rome, 14-31 januari 1980);

dat per 29 augustus 2010 priesterstudenten van het Bisdom van Breda voor studie en vorming in het convict gehuisvest zullen worden in een onderscheiden gedeelte van het bisschopshuis te Breda;

Besluit

1. dat met ingang van 15 augustus 2010 het diocesaan convict voor de duur van vijf jaren “Antoniushuis” heet;
2. dat het dagelijks leven in het “Antoniushuis” gestalte krijgt overeenkomstig de voor het “Antoniushuis” opgestelde leefregel;
3. dat de rector van de Diaken- en Priesteropleiding Bovendonk, tevens rector is van het “Antoniushuis”;
4. dat op korte termijn voorzien wordt in de benoeming van een priester tot spiritueel van de studenten in het “Antoniushuis”.

Gegeven te Breda,
op het Hoogfeest van Maria ten Hemelopneming,
patrones van het Bisdom van Breda,
15 augustus 2010.

✠ Mgr. Dr. J.H.J. van den Hende,
Bisschop van Breda.

JOHANNES HARMANNES JOZEFUS VAN DEN HENDE

DOOR DE GENADE VAN GOD EN DE GUNST VAN DE APOSTOLISCHE STOEL BISSCHOP VAN BREDA

Aan het pastoraal team, het parochiebestuur en de parochianen van de H. Mariaparochie te Etten-Leur.

GEZIEN

het verzoek van het parochiebestuur van de H. Mariaparochie te Etten-Leur, gedaan bij schrijven van 16 december 2009;

OVERWEGENDE,

dat de parochiekerk van het H. Hart van Jezus te Etten-Leur niet langer voor de katholieke eredienst nodig is;

GEZIEN

het advies van de Hoogerwaarde Heer Ing. P.A.E. de Rooij, deken van het Dekenaat het Markiezaat, gegeven bij schrijven van 4 maart 2010;

GEHOORD

de Priesterraad van het Bisdom van Breda, in vergadering bijeen op 16 maart en 7 september 2010;

GELET

op de bepalingen van het kerkelijk recht, met name op de canones 1212, 1222 §2 en 1238 §1 C.I.C.;

BESLUIT HIERBIJ

genoemde kerk en altaren aan de katholieke eredienst te onttrekken en terug te brengen tot een profaan, niet onwaardig gebruik.

Dit besluit treedt in werking op de datum dat genoemd kerkgebouw een nieuwe eigenaar krijgt.

Breda, 12 oktober 2010
Nr. 21/510/2010

✠ Mgr. Dr. J.H.J. van den Henden,
Bisschop van Breda.

Liturgie met Kerstmis 2010

Aan de priesters, diakens en pastoraal werkers, werkzaam in en van het bisdom van Breda

Kenmerk: 175/30/10

Breda, 12 oktober 2010

Beste collega's,

Van verschillende zijden is ons advies gevraagd over de vieringen rond Kerstmis en Nieuwjaar 2010-2011. Omdat Kerstmis en Nieuwjaar beide op zaterdag vallen, komen deze feestdagen met de zondagen samen. We hebben hieromtrent advies gevraagd aan de Commissie voor Liturgie in het bisdom van Breda. Na overleg met het bisdombestuur kan ik u de volgende handreiking doen:

Vooraf. In de voorbereiding van Kerstmis past speciaal de aandacht voor het sacrament van boete en verzoening. U doet er goed aan gelegenheid tot biechten te verlenen. Ook anderszins – door boetevieringen – kan de aandacht gevraagd worden voor boete en verzoening.

Kerstavond 24 december valt op vrijdagavond. In beginsel wordt *in de avond* de vigiliemis van Kerstmis gevierd (zie daarvoor Altaarmissaal, p. 189) en *in de nacht* de nachtmisviering van Kerstmis (Altaarmissaal p. 191).

Kerstmis 25 december valt op zaterdag. In de morgen wordt een of meerdere malen de liturgie van de dag gevierd. Bij een Eucharistieviering is het de dageraadsmis en dagmis (zie als dan Altaarmissaal pp. 193-195).

Tweede kerstdag 26 december valt op zondag. Gevierd wordt het feest van de Heilige Familie (bij een Eucharistieviering, zie Altaarmissaal p. 197). Overwogen kan worden om in het samenwerkingsverband één centrale eucharistieviering te houden.

Oudejaarsavond 31 december valt op vrijdagavond. Het is de zevende dag onder het octaaf van Kerstmis. Indien men in de avond de Eucharistie viert, wordt het Hoogfeest van de Heilige Maria, Moeder van God gevierd. Ook kan er een dankviering zijn 'bij het afsluiten van het jaar' met de lezingen die horen bij 31 december. Overwogen kan worden om met de geloofsgemeenschappen van het samenwerkingsverband één viering te houden.

Nieuwjaarsdag 1 januari valt op zaterdag. Op deze dag viert men het Hoogfeest van de Heilige Maria, Moeder van God (zie bij een Eucharistieviering Altaarmissaal p. 204)

Zondag 2 januari 2011 Gevierd wordt het Hoogfeest van de Openbaring des Heren (zie bij een Eucharistieviering Altaarmissaal p. 208)

We hopen u met deze handreiking van dienst te zijn.

Met vriendelijke groet,

Vincent Schoenmakers
Vicaris-generaal

Jaarlezing in het Zeldenrust-Steelantcollege te Terneuzen, 23 februari 2010

*De waardigheid van de mens in relatie tot de samenleving en de hedendaagse
economie*

1. Inleiding

Op vrijdag 22 januari j.l. bracht ik als bisschop van Breda, samen met een aantal medewerkers van het bisdom, een werkbezoek aan een voedselbank in Roosendaal. Het werkbezoek aan de voedselbank was bedoeld als een diaconale excursie. In het gebouw van de voedselbank aan de Turfberg in Roosendaal werden wij ontvangen door vrijwillige medewerkers van de voedselbank.

We werden uitgebreid geïnformeerd en rondgeleid. De deelnemers aan de diaconale excursie vormden een gemengd gezelschap. Naast de bisschop en zijn directe medewerkers, waren er geïnteresseerde priesters en parochianen uit Roosendaal en tevens waren er mensen afkomstig uit de plaatselijke politiek en het welzijnswerk.

Voedselbanken zijn inmiddels een bekend fenomeen geworden. In Nederland werd in 2002 de eerste voedselbank opgericht¹. Sindsdien zijn her en der in Nederland tientallen voedselbanken gestart. Voedselbanken zijn ontstaan in de Verenigde Staten. Dat was in de 70er van de vorige eeuw. Via Canada kwam het idee van een voedselbank in Europa: in 1984 in Frankrijk. In 1986 werd in België voor het eerst een voedselbank opgericht. De voedselbank in Roosendaal van de stichting Goed Ontmoet², alwaar ik een diaconaal werkbezoek mocht brengen, begon in april 2009.

Bij het werkbezoek in Roosendaal viel mij op dat de voedselbank niet alleen bezig was met het verstrekken van voedsel. Uiteraard, voedsel is voor een mens een eerste levensbehoefte: zonder voeding geen leven. Maar er gebeurde méér bij de voedselbank dan het vullen van de maag.

1 www.voedselbank.nl

2 www.goedontmoet.com

Naast het samenstellen en aanbieden van voedselpakketten, hield de voedselbank zich tevens bezig met gerichte begeleiding en ondersteuning van de mensen die voedsel kregen, namelijk in het kader van schuldhulpverlening. Daarnaast was er bij de voedselbank nadrukkelijk gelegenheid en ruimte voor ontmoeting en uitwisseling tussen mensen die klant zijn van de voedselbank.

Het werk van de voedselbank in Roosendaal was dus niet louter gefocused op de maag van de mens maar was bewust gericht op heel de mens: allereerst zorg voor voedsel om te leven, maar daarnaast steun voor de mens in zijn betrekkingen met de maatschappij (loketten en instanties), en aandacht voor de mens in zijn betrekking met andere mensen. Kortom, er was aandacht voor heel de mens, de mens als persoon stond centraal.

Dat er bij een instantie als de voedselbank daadwerkelijk aandacht was en is voor heel de mens, voor de mens als persoon, trof mij zeer en stemde mij positief, niet tegenstaande het feit dat het ontstaan en bestaan van voedselbanken allereerst ook reden is tot grote zorg.

Het ging bij de voedselbank die ik bezocht om een benadering van de mens als persoon, gericht op de concrete nood van mensen maar tevens op de mens in relatie tot de samenleving als geheel en tot medemensen in meer specifieke zin. Wat bij de voedselbank gedaan wordt en gebeurt met het oog op de concrete mens, is zeker niet vanzelfsprekend in onze huidige samenleving. Er zijn immers verschillende omstandigheden te noemen waarin er minstens het gevaar dreigt van een al te eenzijdige benadering van mensen. In de medische zorg kan het gebeuren dat een al te technische benadering leidt tot het kijken naar louter een blinde darm terwijl de persoon die met de blinde darm is meegekomen op het spreekuur als het ware buiten beeld blijft. In het onderwijs kan het gebeuren dat de nadruk zodanig ligt op de lesstof dat er geen aandacht is voor de thuissituatie van een leerling die herhaaldelijk zakt voor het examen of die op school niet mee kan komen. En wat dacht u van de economie: al te gauw draait het om geld en in dit kader om de mens als koper en klant, terwijl de mens als persoon en de waardigheid die iedere mens eigen is niet centraal blijken te staan.

Vanavond mag ik met u nadenken over de waardigheid van de mens in relatie tot de samenleving en in relatie tot de hedendaagse economie.

2. De samenleving en de economie

In algemene zin gaat het bij de term samenleving om een geheel van mensen. Een samenleving, een geheel van mensen, kan klein of groot van omvang zijn. Het begrip samenleving kan meer specifiek betrekking hebben op een geheel van minimaal twee personen, het geheel van een gezin, het geheel van mensen in een dorp of stad, een land of de wereldwijde gemeenschap van alle mensen. Een samenleving, of die nu klein is of omvangrijk, heeft in essentie altijd betrekking op mensen die *samen leven*, mensen die samen een geheel vormen waarbinnen er tussen verschillende leden samenwerking en uitwisseling bestaat. De samenleving heeft dus wezenlijk te maken met mensen.

Toch gebeurt het met regelmaat dat over de samenleving gesproken wordt in abstracte termen: dé samenleving als een onpersoonlijk systeem alsof er geen concrete mensen aan te pas zouden komen, dé samenleving als statische grootheid waarin de mens slechts bijkomstig zou zijn.

In essentie echter valt of staat de samenleving met het samenleven van mensen. Er bestaat juist een directe afhankelijkheid tussen de ontwikkeling en voortgang van de samenleving en de ontplooiing van mensen. Een samenleving bestaat in essentie uit mensen en is daarop gericht. In de mate waarin een samenleving niet de ontplooiing van mensen dient of wanneer in de praktijk de indruk wordt gewekt dat de samenleving buiten mensen om zou kunnen bestaan, verliest de samenleving haar bestaansgrond en werkt zij ondermijnend ten opzichte van de mensheid.

Wat geldt voor de samenleving gaat ook op voor de economie. De economie is een activiteit van mensen waarbij de mens centraal staat. In de praktijk wordt vaak de indruk gewekt dat in de economie geld centraal staat, alsof de economie als systeem autonoom is ten opzichte van de mens en dat de economie geen morele beïnvloeding zou mogen toelaten. Wanneer een economie een autonoom en onpersoonlijk systeem wordt, staat de vrijheid van de mens onder druk en wordt de

mens productiemiddel, of louter klant, koper of consument. En dat is niet alleen van de laatste tijd.

3. Een uitstapje naar de Middeleeuwen

In de 12^e/ 13^e eeuw leefde er een franciscaner pater, een tot op de dag van vandaag populaire en wereldbetoemde heilige: de heilige Antonius van Padua³. Antonius van Padua werd geboren rond 1190 in Lissabon (Portugal). Zijn naam was toen Fernando. Hij stamde uit een adellijke familie. Toen hij twintig jaar was (in 1210) trad hij in bij de augustijnen en ging in 1212 naar de beroemde universiteitsstad Coimbra. Daar leefde hij in het klooster en ontving er zijn opleiding tot priester. Hij was zeer goed thuis in de heilige Schrift. In 1217 ontmoette hij voor het eerst enkele volgelingen van Franciscus. De franciscanen vormden destijds een nieuwe orde. In de ogen van de mensen verkondigden de franciscanen het evangelie juist door hun daden. Fernando was onder de indruk van de levenswijze van de franciscanen. In 1220 stapte hij van de orde der augustijnen over naar de bedelorde van de franciscanen. Vanaf dat moment heette hij Antonius. Antonius ging mee naar het Pinksterkapittel dat Franciscus samen met 3000 broeders hield. Hier ontmoette Antonius de heilige Franciscus van Assisi voor de eerste maal. Een jaar later, in 1222, werd Antonius door de plaatselijke bisschop tot priester gewijd en ontving Antonius de bevoegdheid om te preken. Antonius ontwikkelde zich tot een groot predikant. Niet alleen omdat hij met goedgekozen woorden het evangelie verkondigde maar vooral ook omdat hij voorleefde wat hij verkondigde. In moderne woorden: he practiced what he preached. Antonius vond dat een predikant zichzelf steeds moet afvragen of hij datgene wat hij preekt ook zelf doet. Hij zei: 'Een predikant spreekt met twee lippen, maar ook met zijn leven en zijn goede naam.' Sint Antonius kon in zijn preken vernietigend uithalen naar de uitbuiters van de armen. Hij keerde zich vooral tegen woekeraars. In de middeleeuwen was rente vragen op geleend geld verboden. Het eisen van rente op geleend geld gold als een schending van de rechtvaardigheid en de naastenliefde (verboden door concilies van Arles, 314 en Nicea, 325). De Kerk

3 J. Lang, *Antonius van Padua*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Teil 1 (1993) 791-792

(Tweede Lateraans Concilie, 1139) weigerde zelfs woekeraars de sacramenten en een begrafenis in gewijde aarde (cfr. Lc. 6, 32. 34).

In de tijd van Antonius, de 13^e eeuw, werden de steden groter. In de nieuwe economie van de steden was geld nodig om te investeren en zo arbeid mogelijk te maken. Degene die geld leende kon met het geleende investeren en geld verdienen en betaalde daarna het geleende bedrag met rente terug aan degene die het kapitaal had verschaft. De geldeconomie leidde tot stedelijke rijkdom, een economische bloei en een stedelijk zelfbewustzijn. Door de opkomende geldeconomie in de steden werden echter ook de sociale tegenstellingen verscherpt. Er ontstond een stedelijk proletariaat. Handige zakenlieden richtten leenbanken op. Mensen leenden geld tegen woekerrete en kwamen daardoor nog meer in de schulden. Sint Antonius had oog voor de slachtoffers van de opkomende geldeconomie en kwam op voor deze nieuwe armen, deze slachtoffers van woeker. Enkele citaten van Antonius uit zijn preken:

‘Het vervloekte volk van de woekeraars wordt op aarde groot en sterk. Hun tanden zijn als leeuwentanden. Hij heeft de tanden van een jonge leeuw (Joel 1,6) want hij verslindt het bezit van de armen, wezen en weduwen’.

‘Wie bij een mens de keel dichtknijpt, ontnemt hem de stem en het leven. Wie van de arme zijn geringe bezit afneemt, zuigt zijn bloed uit, wurgt hem [...]’.

In dit kader is ook een legende over St. Antonius bekend. In Florence was een groot woekeraar gestorven. Deze was zeer machtig en kon de stad naar zijn hand zetten. Toen de woekeraar begraven werd, greep Antonius in. Hij riep tot de omstanders dat de woekeraar geen christelijke begrafenis verdiende. Dat was immers voor woekeraars verboden. Antonius beweerde dat, als men het lichaam van de woekeraar zou openen, men geen hart zou aantreffen. Die zou liggen in zijn geldkist. En inderdaad, toen men het lichaam van de woekeraar opende trof men geen hart aan. Het zat in zijn geldkist. Deze legende vormt een levendige illustratie van het woord van Jezus: ‘Waar uw schat is, daar is ook uw hart’⁴.

4 Mt. 6, 21

Antonius had als predikant grote invloed en vele mensen bekeerden zich. Zelfs had Antonius invloed in het bestuur van de stad. De magistraat van Padua vaardigde op 15 maart 1231 een wet uit die als volgt luidde: 'Op verzoek van broeder Antonius, mag voortaan geen schuldenaar, die niet in staat is te betalen, van zijn vrijheid beroofd worden. Aansprakelijk is hij in dit geval met zijn bezit, niet met zijn persoon of vrijheid'. Aan het onrecht kwam aldus door toedoen van Antonius een einde. Antonius van Padua was dus oprecht bekommerd om het lot van de armen en hij spande zich in om hun situatie te verbeteren. Maar een uitgewerkte sociale leer vinden we bij hem nog niet. In 1231 sterft Antonius op 13 juni.

De naam en het voorbeeld van St. Antonius bleven de eeuwen door bekend. In de latere verering van de heilige Antonius zijn zelfs diaconale elementen te vinden. In veel kerken hangt n.l. dicht bij het beeld van Antonius een offerbus. Op die offerbus staat: Liefdewerk der broden. Het is de gewoonte dat iemand aan de heilige Antonius van Padua niet alleen vraagt om mee te bidden tot God, maar ook dat iemand tegelijkertijd iets doneert voor de arme medemens. Van het geld uit de offerbus bij St. Antonius werd doorgaans brood gekocht voor de hongerige en arme medemens. In 1896 stimuleerde paus Leo XIII zelfs dit zogeheten Liefdewerk van de Broden. Maar met het oog op sociale rechtvaardigheid was dat niet toereikend.

4. De ontwikkeling van de Katholieke sociale leer in de 19^e en 20^e eeuw

In de negentiende eeuw waren er niet alleen grote steden maar vond ook de industriële revolutie plaats. Naast grote rijkdom was er grote armoede. De Katholieke Kerk trachtte de armen nabij te zijn maar de traditionele caritas en liefdadigheid voldeden niet in voldoende mate. Als reactie op de Industriële Revolutie en de opkomst van het Marxisme analyseerde de Katholieke Kerk de maatschappelijke ontwikkelingen in de licht van het Evangelie. Hier ligt de kiem van de sociale leer van de Katholieke Kerk en deze sociale leer werd steeds meer ontwikkeld en verfijnd. De Katholieke sociale leer ontstond feitelijk vanwege de nood van de arbeiders, uit de situatie van het

industrieproletariaat in de 19^e eeuw⁵. Paus Leo XIII kwam in 1891 met de encycliek *Rerum Novarum* en veertig jaar later schreef Pius XI in 1931 *Quadragesimo Anno*. In 1961 verscheen van paus Johannes XXIII de encycliek *Mater et Magistra*. Paus Paulus VI publiceerde in 1967 de encycliek *Populorum Progressio*. Paus Johannes Paulus II schreef *Laborem excercens* (1981), *Sollicitudo rei socialis* (1987) en *Centesimus annus* (1991)⁶.

Een complete verzameling van alle geschriften die samen de sociale leer van de Katholieke Kerk vormen is het zogeheten *Compendium van de sociale leer van de Kerk*⁷, uitgegeven door de Pauselijke Raad van rechtvaardigheid en vrede in 2004. En hieraan moet inmiddels nog worden toegevoegd de in 2009 uitgekomen encycliek *Caritas in Veritate* van paus Benedictus XVI⁸.

5. Menselijke waardigheid

In de sociale leer van de Katholieke Kerk staat de waardigheid van de mens centraal. Dit is gebaseerd op de heilige Schrift, de Bijbel. Immers, in de heilige Schrift wordt in het boek Genesis gezegd dat God er voor gekozen heeft om de mens te maken naar zijn beeld en gelijkenis: ‘als beeld van God schiep Hij hem, man en vrouw schiep Hij hen’⁹. In psalm 8 klinkt van de kant van de mens de bewondering dat God de mens zo bijzonder naar waarde schat, n.l. de mens als het werk van zijn handen en als zijn beeld: ‘wat is dan de mens dat Gij acht op hem slaat, het mensenkind dat Gij hem aanziet’¹⁰. En in psalm 139 wordt gezegd: ‘Gij zijt het die mijn kern hebt gevormd, die mij weefde in de schoot

5 J. Schasching s.j., *De Katholieke sociale leer en de arbeid*, in *Communio* (1998) 188-196

6 Zie voor overzicht van de encyclieken: J. Verstraeten, *De sociale ethiek van de Katholieke Kerk in de encyclieken van Leo XIII tot en met Johannes Paulus II*, Brussel (2000).

7 Pauselijke Raad voor rechtvaardigheid en vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, Libreria Editrice Vaticana, Vaticaanstad (2004); Nederlandse vertaling 2008

8 Benedictus XVI, *Caritas in Veritate*, Nederlandse vertaling in: kerkelijke documentatie, Utrecht SRKK (2009) n. 6

9 Gen. 1, 27

10 Ps. 8, 5

mijner moeder, en ik loof U in het besef dat ik ben eerbiedwekkend van
maaksel, een wonder is wat Gij schiep.
Mijn wezen kent Gij volkomen¹¹.

Het geschapen zijn naar Gods beeld en gelijkenis brengt tot uitdrukking
dat iedere mens in een persoonlijke relatie tot God is geschapen. Dat de
mens geschapen is naar Gods beeld bevat de kern van de Christelijke
antropologie¹². De waardigheid van de mens als beeld van God heeft
een bijbels fundament. De fundamentele waardigheid die iedere mens
eigen is, vraagt om respect en eerbied voor het leven van iedere mens.
En de samenleving waarin mensen *samen leven* moet dienovereenkomstig
worden ingericht opdat mensen tot hun recht komen en ook het hunne
kunnen bijdragen en opbouwen. In de Katholieke traditie wordt
overigens zelden gesproken over de mens als individu, maar bijna altijd
over de mens als persoon. De sociale leer heeft namelijk een
personalistisch karakter. De mens wordt gezien in zijn relatie tot God
en in relatie tot de gemeenschap. En wat dit laatste betreft, de
afzonderlijke persoon staat in wezen niet tegenover het geheel van de
gemeenschap. Het gemeenschappelijk belang (*bonum commune*) moet
namelijk niet in tegenspraak zijn met of in concurrentie staan met het
belang van een afzonderlijke persoon.

Tegelijkertijd is het belangrijk te beseffen dat de mens, hoezeer ook
gemaakt naar Gods beeld en gelijkenis, zich niet altijd gedraagt als beeld
van God. De mens leeft niet altijd overeenkomstig dat beeld. Er is in
het leven van de mens een niet te ontkennen spanning tussen de
grootheid op grond van het evenbeeld-zijn van God enerzijds en de
kleinheid door zonde, twijfel en misère van de mens anderzijds¹³.

Uit ondervinding weten wij dat het de mens weliswaar van den beginne

11 Ps. 139, 13-14

12 Vaticanum II, *Gaudium et Spes* (1965) n. 12; G. van Wissen, *De katholieke
sociale leer in de hedendaagse samenleving*, in *Communio* (2005) 323-344

13 C. Moeller, *Pastoralkonstitution über die Kirche in der Welt von heute, Kommentar in:
Lexikon für Theologie und Kirche* Teil 14 (1968) 280-592, m.n. 316-354; Ph.
Delhaye, *De waardigheid van de menselijke persoon*, in: G. Barauna, *De Kerk in de
wereld van nu, commentaar op de pastorale constitutie Gaudium et Spes*, Hilversum
(1968), 211-234

gegeven is om beeld van God te zijn maar het beeld van God zijn is niet een statische gave. Veeleer moet de mens nog verder groeien als beeld van God. Fundamenteel is overigens wel dat de mens ten diepste goed is. Het boek Genesis zegt: ‘God bezag alles wat Hij gemaakt had, en Hij zag dat het heel goed was’¹⁴.

De mens is beeld van God in de mate waarin hij zich naar God toekeert en op God betrokken is, maar de mens vertekent zijn beeld-zijn van God door zich af te wenden van God.

Duidelijk is dat het beeld-zijn van God niet door een mens kan worden verdiend. Het is en blijft een gave van Gods kant, van den beginne. Deze gave om beeld van God te zijn als mens is veeleer een opgave, een opdracht. In het licht van de dynamiek die de mens doormaakt tussen grootheid en kleinheid, kunnen we zeggen dat de diepste grond van de menselijke waardigheid is gelegen in de roeping van de mens tot gemeenschap met God. ‘Reeds vanaf zijn geboorte wordt de mens uitgenodigd tot een dialoog met God: immers, de mens bestaat alleen, doordat hij door God uit liefde is geschapen en door Hem altijd uit liefde in stand wordt gehouden; hij leeft niet volledig volgens de waarheid, als hij die liefde niet vrijwillig erkent en zich niet aan zijn Schepper toevertrouwt’¹⁵.

Gezegd moet worden dat het beeld-zijn van God ten volle voor de mens tevens toekomstmuziek is want de voltooiing ervan ligt in onze uiteindelijke ontmoeting met God. Kardinaal Schönborn schrijft in zijn boek over de mens als beeld van God: ‘het laatste doel van de schepping is de mens maar het laatste doel van de mens is God: slechts in deze spanningsverhouding heeft de verheerlijking van de mens en zijn waardigheid haar plaats’¹⁶. In het Nieuwe Testament heeft het beeld-zijn van God allereerst en in volmaaktheid met Christus te maken. In de brief van Paulus aan de Kolossenzen staat dat Christus ‘het beeld is van de onzichtbare God [...] In Hem heeft God willen wonen in heel zijn volheid’.¹⁷

14 Gen. 1, 31; zie ook *Gaudium et Spes* n. 12

15 *Gaudium et Spes*, n. 19; *Katechismus van de Katholieke Kerk*, Libreria Editrice Vaticana (1993), Ned. Vertaling 1995, n. 27

16 Chr. Schönborn, *Der Mensch als Abbild Gottes*, Augsburg (2008), 83

17 Kol. 1, 15-20

Zoals eerder benadrukt: het is de waardigheid van de menselijke persoon die centraal staat in de sociale leer van de Katholieke Kerk. Deze waardigheid is gebaseerd op het bijbelse fundament dat de mens geschapen is naar Gods beeld. De mens als beeld van God is geroepen tot verbondenheid met God, zijn Schepper. Deze van God gekregen roeping of uitnodiging is de diepste grond van de menselijke waardigheid. Deze waardigheid geldt iedere menselijke persoon en is onaantastbaar, onopgeefbaar.

Dat de mens gemaakt is naar Gods beeld en gelijkenis en daaraan zijn waardigheid ontleent betekent overigens niet dat ieder mens gelijk is. Iedere menselijke persoon is immers uniek en onherhaalbaar. En als is de mens een sociaal wezen, gericht op God en op zijn medemensen, de mens is een eigenstandig wezen. Want hoewel de mens als sociaal wezen gericht is op samen-leven (om een samenleving te vormen), de mens gaat vanwege het unieke van zijn persoon nooit op in de massa. Iedere mens wordt daarom persoonlijk door God aangesproken en iedere mens is in wezen bekwaam om door God aangesproken te worden¹⁸.

Wat ook voortvloeit uit het geschapen zijn naar Gods beeld en gelijkenis is dat de schepping aan de mens is toevertrouwd. Van de schepping is de mens weliswaar geen eigenaar maar wel is de mens bestemd om de beheerder ervan te zijn¹⁹.

De mens die door God wordt geroepen en die van Godswege een opdracht en bestemming ontvangt, heeft ook het vermogen gekregen om in vrijheid tegen God “ja” of “nee” te zeggen. Deze vrijheid behoort tot het wezen van de mens. Deze vrijheid van de mens mag door niemand worden afgenomen of beperkt worden. Bij deze vrijheid hoort trouwens ook de vrijheid van godsdienst, de fundamentele

18 *Katechismus van de Katholieke Kerk*, nn. 27-49

19 Gen. 1, 28; 2, 15

vrijheid om van godsdienst te wijzigen of om geen godsdienst meer te willen aanhangen²⁰.

Afgeleid van de van God gekregen mogelijkheid om als mens in vrijheid voor of tegen God te kiezen, is het vermogen dat de mens kan onderscheiden tussen goed en kwaad. De mens is een moreel wezen. Een zeer beeldende tekst uit het oud-testamentische boek Wijsheid van Jezus Sirach zegt dat de Heer de mens heeft gemaakt naar zijn beeld en dat Hij aan de mens een hart heeft gegeven om te denken. En dan staat er in hoofdstuk 17: 'Hij heeft hen vervuld met onderscheidingsvermogen; Hij toonde hun het goed en het kwaad; Hij heeft zijn oog in hun hart gepland om hun te laten zien hoe groot zijn werken zijn'²¹. Een hart om te denken.

Het is duidelijk dat wanneer wij spreken over de waardigheid van de mens, dan geldt dat voor iedere menselijke persoon zonder uitzondering, ongeacht maatschappelijke positie of talenten, ongeacht cultuur of taal. Het heeft betrekking op heel de mens, de gehele menselijke persoon in zijn sociale, morele en geestelijke dimensie. De bijbels gefundeerde Katholieke visie, zoals geschetst, op de mens als beeld van God en de daaruit voortkomende waardigheid van de mens is té rijk en té belangrijk om binnen de kerk-muren te houden, zoals ook het leven van de mens –in relatie tot God en de medemens- zich eenvoudig weg niet louter binnenskamers afspeelt.

6. Menselijke waardigheid in relatie tot de samenleving en de economie

In deze overtuiging mag ik vanavond met u spreken over de veelomvattende waardigheid van de mens, over de waardigheid van de menselijke persoon in relatie tot de samenleving en de economie. In de

20 M. Lamberigts, *Geen vrijheid zonder verantwoordelijkheid. Dignitatis Humanae en Gaudium et Spes als inspiratiebronnen voor een volwassen christelijk leven*, in: Bocken, E. (ed.) *Het is een mens! Verkenningen over menselijke waardigheid*, Vught (2007) 117-147

21 Jezus Sirach 17, 1-10

samenleving en in de economie is de waardigheid van de menselijke persoon niet altijd vanzelfsprekend.

Traditioneel heeft het woord ‘waardigheid’ verschillende betekenissen²². Allereerst is er de waardigheid die te maken heeft met de publieke erkenning van iemands functie of positie. In de maatschappij wordt vaak gezegd dat iemand die een bepaalde publieke functie heeft, die functie ‘bekleedt’. Men spreekt dan van een ‘hoogwaardigheidsbekleder’. In zo’n geval horen functie en waardigheid bij elkaar.

In de 19^e eeuw gebruikte paus Leo XIII in zijn teksten de uitdrukking ‘waardigheid van de mens’, aanvankelijk vooral in het kader van de sociale leer, zoals in 1891 de eerder genoemde encycliek *Rerum Novarum*. Paus Leo stelt: ‘De waardigheid van de mens, die door God zelf met grote eerbied bejegend wordt, mag door niemand ongestraft worden geschonden’²³. Uit de waardigheid van de mens vloeien aldus *Rerum Novarum* de natuurlijke rechten van de mens en de primaire gemeenschappen voort: recht op eigendom, recht op het leven, op de meerwaarde van arbeid, het recht om te trouwen, het recht op levensonderhoud door een recht op een rechtvaardig loon en het recht op vereniging, etc. Zoals eerder in deze voordracht aangegeven, markeert de encycliek *Rerum Novarum* in 1891 de aanvang van de ontwikkeling en uitwerking van de Katholieke sociale leer waarin de waardigheid van de mens centraal staat.

Sinds het eind van de 19^e eeuw heeft de samenleving ook in de 20^e eeuw meerdere economische crises, maatschappelijke instabiliteit en verwoestende oorlogen beleefd. En in het eerste decennium van de 21^e eeuw werd er al meerdere keren opnieuw gesproken van crises: voedselcrisis, energiecrisis, benzinecrisis en de wereldwijde economische crisis.

Voortbouwend op de reeks van sociale encyclieken van zijn

22 J. Hulshof s.m., *De waardigheid van de mens*, in: *Uit op geluk*, Baarn (1995) 18-31

23 Leo XIII, encycliek *Rerum Novarum* (1891) n. 32

voorgangers²⁴, publiceerde paus Benedictus XVI in 2009 zijn encycliek ofwel rondzendbrief *Caritas in veritate*. Er is sprake van een voortgaande lijn in de sociale leer, inspelend op in de tijd opduikende nieuwe problemen²⁵. De achtergrond van de nieuwste encycliek *Caritas in veritate* wordt gevormd door de financiële crisis en de globalisering. *Caritas in Veritate* noemt nog een aantal andere ontwikkelingen, ondermeer het vervagen van het onderscheid tussen rijke en arme landen want ook in rijke landen is er armoede en in arme landen bestaan superrijke mensen.

Waar het gaat om de huidige samenleving en de economie, is de waardigheid van de menselijke persoon enerzijds een fundamenteel beginsel, d.w.z. uitgangspunt om de nodige voorwaarden te scheppen teneinde de menselijke waardigheid te waarborgen, en anderzijds wordt de waardigheid van de menselijke persoon ook nader verwezenlijkt in de mate waarin de waardigheid door de mensen zelf in hun relatie met de Schepper en de medemens wordt geleefd.

Ten aanzien van de menselijke waardigheid in relatie tot de samenleving en de economie wil ik nader ingaan op een aantal aspecten die ten zeerste samenhangen met de waardigheid van de menselijke persoon. Dat zijn: vrijheid en verantwoordelijkheid, solidariteit en subsidiariteit.

6.1 Vrijheid en verantwoordelijkheid

Vrijheid van de menselijke persoon hoort fundamenteel bij de waardigheid van het mens-zijn. Het gaat hier niet om een vrijheid zonder grenzen. De vrijheid van de menselijke persoon is niet onbeperkt. Met woorden van paus Benedictus XVI gezegd: ‘De vrijheid van de mens is gedeelde vrijheid, vrijheid in het samenspel van vrijheden die elkaar begrenzen en zo elkaar dragen²⁶. Evenmin moet vrijheid geïsoleerd worden, losgemaakt van andere waarden. Juiste

24 B.Honings o.c.d., *De sociale leer van de Kerk, een diachronisch overzicht van het christelijk sociale ethos*, in: *Communio* (2005) 354-366

25 *Veritas in Caritate*, n. 12

26 J.Ratzinger/Benedictus XVI, *Geloof, waarheid en tolerantie. Het Christendom en de wereldreligies*, Tielt (2008) 199-202; *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, n. 199-200

vrijheid gaat namelijk gepaard met verantwoordelijkheid en wederkerigheid.

Vrijheid van de menselijke persoon in verantwoordelijkheid en wederkerigheid is bij uitstek een teken van een mens naar Gods beeld²⁷.

Wanneer je het vrijheidsbegrip versmalt tot louter het recht van één individu op vrijheid, dan is de menselijke waardigheid opnieuw in het geding. Immers, menselijke vrijheid kan niet bestaan uit voortdurende uitbreiding van uitsluitend individuele rechten. In deze zin wordt vrijheid vaak misbruikt om de eigen zin te doen, met nadruk op uitsluitend de eigen vrijheid.

Evenmin is menselijke vrijheid gebaat met het adagium: 'leven en laten leven'. Waarachtige groei van vrijheid dient samen te hangen met de groei van verantwoording. Juiste vrijheid is dus iets anders dan de ruimte die voortkomt uit onverschilligheid, in de zin van: 'wat zij doen, moeten zij zelf maar weten!'. Waar het bijvoorbeeld gaat om godsdienstvrijheid in de samenleving, vraagt dat ook om de eigen persoonlijke en sociale verantwoordelijkheid serieus te nemen, rekening houdend met de rechten en plichten van de ander. 'Met andere woorden: godsdienstvrijheid heeft zin in zoverre men zich verantwoordelijk weet voor anderen op voorwaarde dat men oog heeft voor de rechten en plichten van de medemens'²⁸.

6.2. Solidariteit

In het kader van de waardigheid van de menselijke persoon is het belangrijk om naast vrijheid ook te spreken over solidariteit²⁹. De mens, geschapen naar Gods beeld, is een relationeel wezen. De mens is geroepen tot verbondenheid met zijn Schepper en met de medemens. Het is daarom wezenlijk voor de mens dat hij of zij zich openstelt voor de ander. Een mens kan alleen zichzelf worden én zijn door andere

27 *Gaudium et Spes*, n. 17

28 M. Lamberigts, o.c., 129

29 *Compendium van de sociale leer*, nn. 192-196; G. van Wissen, o.c. 331-334; M. Lamb, *Solidarity*, in: J. Dwyer (ed.) *The New Dictionary of Catholic Social Thought*, Collegeville Minnesota (1994) 908-912

mensen en alleen zijn talenten ontwikkelen met en door andere mensen. Over en weer is er sprake van zelfontplooiing. Een mens groeit -zo bezien- met en door andere mensen. Er is sprake van een netwerk van relaties en betrekkingen. Solidariteit is daarbij geboden.

Solidariteit in het kader van de menselijke waardigheid vraagt dat er tussen mensen voortdurend gebouwd wordt aan gemeenschap omdat solidariteit juist tot het wezen van de mens behoort. Waarachtige solidariteit gaat niet uit van een onderlinge afhankelijkheid louter op grond van gemeenschappelijke belangen -zolang het duurt-. Zoals solidariteit geen kwestie is van berekening en tijdelijke belangen, is solidariteit evenmin een gevoel van vaag medelijden of vertedering – zolang het duurt- bij het leed van mensen dichtbij of veraf. Solidariteit is pas in overeenstemming met de waardigheid van de menselijke persoon wanneer er sprake is van een vast en volhardend besluit om je als mens in te zetten voor het algemeen welzijn, dit wil zeggen voor het welzijn van allen en ieder, omdat wij werkelijk allen verantwoordelijk zijn voor allen³⁰. Solidariteit dient dus niet beperkt te worden binnen één groep, klasse of periode. Solidariteit heeft betrekking op de mensheid als zodanig. Solidariteit tussen mensen sticht gemeenschap tussen mensen, maakt waarachtig *samen leven* mogelijk.

6.3 Subsidiariteit

In samenhang met de waardigheid van de menselijke persoon, wil ik naast de belangrijke noties van waarachtige vrijheid en van solidariteit ook stilstaan bij een ander belangrijk beginsel in de Katholieke sociale leer, n.l. het beginsel van subsidiariteit³¹. Subsidiariteit werd genoemd in de encycliek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII in 1891 en verder uitgewerkt door paus Pius XI in zijn rondzendbrief *Quadragesimo anno* in 1931. De sociale leer wilde met het beginsel van de subsidiariteit de vrijheid en verantwoordelijkheid van iedere mens en zijn verbanden

30 Johannes Paulus II, Encycliek *Sollicitudo rei socialis* (1988) n. 38

31 G. van Wissen, o.c. 334-337; M. Allsopp, Subsidiarity, in: J. Dwyer (ed.) *The New Dictionary of Catholic Social Thought*, Collegeville Minnesota (1994) 927-929; F. van den Heuvel, *Mens en markt*, in: Bocken, E. (ed.) *Het is een mens! Verkenningen over menselijke waardigheid*, Vught (2007) 86-87

waarborgen. Dat betekent dat subsidiariteit alles te maken heeft met het centrale gegeven van de menselijke waardigheid, waarbij vrijheid in verantwoordelijkheid onmisbaar is.

In de eerste decennia van de vorige eeuw was er in bepaalde landen enerzijds sprake een streng kapitalisme waarin mensen die zich economisch niet konden handhaven aan hun lot werden overgelaten en anderzijds bestonden er totalitaire regimes waarin het individu compleet aan de staat was onderworpen.

Subsidiariteit veronderstelt dat mensen sociale wezens zijn en onderstreept het vitale belang van kleine en middelgrote gemeenschappen in de samenleving (gezin, familieverband, vereniging, vrijwilligersorganisatie, kerk). Deze kleinere verbanden stellen de mens in de gelegenheid om de samenleving als zodanig van dienst te zijn, d.w.z. om als mens samen met andere mensen in klein verband mee te bouwen aan de samenleving als geheel. Subsidiariteit beoogt dat alle verbanden en instellingen in de samenleving (van familiekring tot en met de staat en zelfs de internationale wereld) in dienst komen de te staan van de mens. Het betekent dat taken en bevoegdheden dáár worden neergelegd waar ze het best kunnen worden vervuld.

Subsidiariteit is verbonden met solidariteit: de overheid moet initiatieven nemen waar individuele mensen of verbanden dat niet kunnen. Bijvoorbeeld het scheppen van sociale condities zoals werk, huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs, etc. terwijl opvoeding allereerst ligt op het vlak van het gezinsverband. Anderzijds kan het gebeuren dat bijvoorbeeld op het gebied van oorlog en vrede of kwesties inzake de armoede in de wereld internationale initiatieven nodig zijn.

In dit licht pleit paus Benedictus er bijvoorbeeld voor dat rijke landen een groter deel van hun bruto nationaal inkomen beschikbaar zouden stellen aan arme landen voor ontwikkelingshulp, en dan niet alleen in economische zin³².

32 Benedictus XVI, *Caritas in veritate* (2009) nn 58-61

7. Menselijke waardigheid in relatie tot de samenleving en de economie

7.1 Menselijke waardigheid en onderwijs (als deel van de samenleving)

Naar het inzicht van de Katholieke sociale leer is de waardigheid van de menselijke persoon fundamenteel en doorslaggevend voor de inrichting van de samenleving en de economie.

Het is daarom ook van vitaal belang dat mensen zich van jongs af bewust kunnen worden van deze menselijke waardigheid, als gegeven en als opdracht. Naast de opvoeding thuis ligt daartoe een bijzondere taak voor het onderwijs. Kinderen en jongeren kunnen zich immers middels het onderwijs méér bewust worden van de waardigheid van iedere menselijke persoon (en zich ook bewust worden van hun eigen waardigheid als persoon, als gegeven en als opgave).

In de nota *Beziëld en zelfbenust* van de Nederlandse bisschoppen over Katholiek onderwijs³³ wordt de waardigheid van de menselijke persoon benadrukt als één van de vier fundamentele waarden van een school³⁴. Het gaat in het Katholiek onderwijs om de vorming van de gehele menselijke persoon in fysiek, sociaal, ethisch en spiritueel opzicht, in relatie met zichzelf, met de ander, en met God. De gerichtheid van het onderwijs op de gehele menselijke persoon houdt direct verband met de belangrijke elementen in de Katholieke visie op de mens.

Het gaat in de Katholieke visie op de mens ondermeer om de volgende elementen: (a) dat het leven een geschenk is; (b) dat elke vrouw, elke man en elk kind een onafneembare waardigheid heeft die met het menszijn als zodanig gegeven is; (c) dat de mens geroepen is om in vrijheid en liefde verantwoordelijkheid te dragen en zorg te hebben voor zichzelf, voor anderen, voor de schepping en voor het leven als zodanig. Andere elementen van de Katholieke mensvisie die in de

33 Nederlandse Bisschoppenconferentie, *Beziëld en zelfbenust*, Utrecht (2002)

34 *Beziëld en zelfbenust*, art. 3.2.2

onderwijsnota van de Nederlandse bisschoppen genoemd worden zijn: (d) dat God de mens in Jezus Christus tegemoet is getreden: ‘Hij heeft onze ogen en oren geopend en ons gezegd wie wij zijn: broers en zusters van elkaar, kinderen van God’³⁵; (e) dat de gekruisigde en verzezen Christus de mensheid liefde, vergeving en eeuwig leven aanreikt; (f) dat de mens kracht van de heilige Geest ontvangen mag.

Wanneer in het Katholieke onderwijs de onvervreembare waardigheid van iedere mens voor ogen wordt gehouden en ook wordt hoog gehouden als fundamentele waarde, dan betekent dat:

(1) dat Katholiek onderwijs oog heeft voor de band van de mens met God zijn Schepper, (2) dat er onderwijs voor iedere mens beschikbaar moet zijn -met een bijzonder oog voor de zwakkeren-(3) dat een mens pas tot volle ontplooiing kan komen in betrokkenheid op andere mensen en in onderlinge solidariteit.

Als mensen middels het onderwijs bezielde en zelfbewust in het leven en de samenleving staan, op grond van de onvervreembare waardigheid die iedere menselijke persoon eigen is, dan heeft dat zijn uitwerking in hun doen en laten, in hun spreken en handelen.

Zo beschouwd, is het onderwijs met specifieke aandacht voor de van God gekregen menselijke waardigheid heel direct een grote dienst aan de samenleving. Menselijke waardigheid in het onderwijs met het oog op de samenleving: jong geleerd oud gedaan.

7.2. Menselijke waardigheid en economie

Waar het gaat om de hedendaagse economie staat de Katholieke sociale leer niet afwijzend tegenover een markteconomie. Maar een markteconomie, gebaseerd op de ruilrechtvaardigheid, is niet toereikend om de sociale samenhang te garanderen die nodig is om goed te kunnen functioneren³⁶. Solidariteit en wederzijds vertrouwen zijn van groot belang in de economie. De markt moet immers het algemeen welzijn

35 Cfr. Eucharistisch gebed voor vieringen met kinderen III, Gezangen voor Liturgie nr. 737

36 Benedictus XVI, *Caritas in veritate* (2009, n. 35)

dienen³⁷. Hetzelfde geldt ook voor het proces van globalisering. Globalisering zal zijn wat de mensen ervan maken³⁸.

‘De Kerk heeft altijd het standpunt ingenomen dat economische bedrijvigheid niet als antisociaal mag worden gezien. De markt is op zich genomen geen plaats waar de armen worden onderdrukt door de rijken en mag dat ook niet worden. De samenleving hoeft zich derhalve niet tegen de markt te beschermen, alsof de ontwikkeling daarvan *ipso facto* tot vernietiging van waarachtig menselijke verhoudingen zou leiden. Het is zeker juist dat de markt een negatieve invloed kan hebben [...] De economie en het geldwezen kunnen, voor zover ze middelen zijn, inderdaad slecht gebruikt worden, als de verantwoordelijke zich slechts door egoïstische belangen laat leiden. Zo kunnen op zich goede middelen worden veranderd in schadelijke middelen. Maar het is het verduisterde verstand van de mensen, dat tot deze gevolgen leidt, niet de middelen zelf. Daarom moet het appel niet aan het middel worden gericht, maar aan de mens, aan zijn morele geweten en aan zijn persoonlijke en sociale verantwoordelijkheid³⁹.

Ook de economie heeft om goed te functioneren ethiek nodig, niet zomaar een ethiek maar een mensvriendelijke ethiek. De sociale leer, gebaseerd op de waardigheid van de menselijke persoon, kan een bijzondere bijdrage aan de ontwikkeling van een moreel referentiekader leveren. De sociale leer is gebaseerd op de schepping van de mens als ‘beeld en gelijkenis van God’, het fundament van de waardigheid van de mens. Het hele economisch bedrijf, aldus paus Benedictus, is een ethische aangelegenheid⁴⁰.

Paus Benedictus XVI wijst op de opkomst van een gemeenschapseconomie, hetgeen winst niet uitsluit, maar die de winst beschouwt als middel voor de verwezenlijking van menselijke en sociale doelen⁴¹. De economie van de gemeenschap moet ook nagestreefd worden in landen die lijden onder uitsluiting en marginalisering. Het principe van de centrale plaats van de menselijke persoon moet veilig

37 *Caritas in veritate*, n. 39

38 *Caritas in veritate*, n. 42

39 *Caritas in Veritate*, n. 36

40 *Caritas in Veritate*, n. 45

41 *Caritas in Veritate*, n. 46

gesteld worden. Naast grote projecten is er behoefte aan kleine projecten en bovendien aan actieve mobilisering van alle leden van de samenleving.

8. Tot slot

In het voorafgaande heb ik in uw midden mogen spreken over de waardigheid van de mens, dat (goed begrepen) zowel een gave als een opgave inhoudt. De bijbels gefundeerde waardigheid van iedere mens als beeld van God, deze waardigheid is richtinggevend zoniet bepalend voor de samenleving en de opzet van de economie. De sociale leer van de Katholieke Kerk, waarin de waardigheid van de menselijke persoon centraal staat, beoogt geen blauwdruk te geven voor een ideale samenleving of economie. De Katholieke sociale leer benadrukt dat de samenleving een gemeenschap is van mensen, en dat economie ook alles te maken heeft met gedrag: economie als gedragswetenschap⁴². Het oogmerk van de Katholieke sociale leer is dus niet om technische antwoorden en oplossingen te bieden op de vragen van de tijd inzake bijv. de economie. Paus Benedictus XVI benadrukt in zijn nieuwste encycliek *Caritas in veritate* dat het er in de Katholieke sociale leer om gaat in dienst te staan van de waarheid, de vervulling van een zending voor een samenleving die recht doet aan de mens en aan de waardigheid en roeping van de mens⁴³. Concreet, waar het gaat om de economie houdt de Katholieke sociale leer zich bezig met het kader, met de randvoorwaarden waarbinnen economische en financiële processen moeten plaatsvinden, wil de waardigheid van de mens gewaarborgd zijn.

Aan het einde, in hoofdstuk 25 van het evangelie van Matteus, zegt de Heer: ‘al wat gij gedaan hebt voor de geringsten van mijn broeders hebt ge voor Mij gedaan’⁴⁴. Ditzelfde hoofdstuk van Matteus geeft de evangelische aanzet tot de zogenaamde werken van barmhartigheid als opdracht: hongerigen voeden, dorstigen te drinken geven, vreemdelingen opnemen, naakten kleden, gevangenen bezoeken, etc.

42 Katholiek Nieuwsblad (05-02-2010) Interview met prof. S. Eijffinger, *Topeconoom: Encycliek in een verademing*.

43 *Caritas in Veritate*, n. 9

44 Mt. 25, 40

De bijbelse grondslag van deze diaconale opdracht is precies dat een mens met honger of dorst, een vreemdeling, een naakte of gevangene, een mens is geschapen naar Gods beeld, uniek en met waardigheid.

Deze mens tegemoet treden en respectvol nabij zijn doet het meest recht aan een persoon als beeld van God.

Anderzijds, in hetzelfde hoofdstuk 25 van Matteus wordt een ieder opgeroepen zijn ontvangen talenten in te zetten. Omdat een mens, naar Gods beeld geschapen, ook zijn talenten ontvangen heeft van God, komt een mens –als beeld van God- het best tot ontplooiing wanneer hij of zij ze in dienst stelt van de Heer en de medemens, tot opbouw en ondersteuning. Jezus zelf heeft immers ons leven gedeeld bij zijn menswording en is naast ons komen staan, het meest nog als broeder van de mens in nood, de kleine en de arme.

Het Compendium van de sociale leer van de Kerk spreekt van de evangelisatie van de sociale sector: ‘de bouw van een stad voor de mens die meer human is omdat hij meer de vorm aanneemt van het koninkrijk van God’⁴⁵.

Het gaat in de sociale leer van de Kerk, in ons sociaal en diaconaal handelen, om ‘een beschaving van liefde’ gebaseerd op het liefdesgebod van de Heer: ‘Dit is mijn gebod dat gij elkaar liefhebt, zoals Ik u heb liefgehad’⁴⁶. Paus Benedictus zegt: ‘de liefde is de rode draad die door de sociale leer van de Kerk loopt’⁴⁷.

Vlak voor het einde van deze voordracht wil ik een kort gebed uitspreken: Kom, heilige Geest, vervul de harten van uw gelovigen en ontsteek in hen het vuur van uw liefde. Zend uw Geest uit en alles zal herschapen worden en Gij zult het aanschijn van de aarde vernieuwen. Amen.

45 *Compendium van de sociale leer*, n. 63

46 Joh. 15, 12

47 *Caritas in Veritate*, n. 2

Waarom dit gebed tot de heilige Geest? Omdat –in de woorden van het compendium van de sociale leer van de Kerk- het de heilige Geest is die ervoor zorgt dat in het binnenste van de mens dezelfde gevoelens

van rechtvaardigheid en barmhartigheid gaan leven die ook in het hart van de Heer aanwezig zijn⁴⁸.

✠ J. van den Hende,
bisschop van Breda.

48 *Compendium van de sociale leer*, n. 25

Homilie in vesperviering voor het Leven, 27 november 2010, H. Michaëlkerk, Breda

Broeders en zusters,

In de Bijbel, de heilige Schrift, wordt herhaaldelijk duidelijk gemaakt dat wij ons leven en heel de schepping als een geschenk van God gekregen hebben. God staat aan het begin van alle leven, Hij is de Schepper van hemel en aarde.

In de schepping van God heeft de mens een bijzondere plaats, bijzondere verantwoordelijkheid. In het boek Genesis horen we dat God er voor gekozen heeft om de mens te maken naar zijn beeld en gelijkenis: ‘als beeld van God schiep Hij hem, man en vrouw schiep Hij hen’ (Gen. 1, 27). In psalm 8 klinkt van de kant van de mens bewondering en ook verwondering dat God de mens als het werk van zijn handen zo bijzonder naar waarde schat: ‘wat is de mens dan, dat Gij naar hem omziet, het mensenkind dat Gij zo voor hem zorgt’ (vs 5). In psalm 139 wordt vertrouwd tegen God gezegd: ‘Wat er in mij is hebt Gij geschapen, Gij hebt mij als weefsel in de moederschoot gevormd. Ik dank U voor het wonder van mijn leven [...] Gij weet ook alles wat er omgaat in mijn geest, mijn diepste wezen is U niet verborgen’ (vs 13-14).

Het geschapen zijn naar Gods beeld en gelijkenis brengt tot uitdrukking dat iedere mens in een persoonlijke relatie tot God is geschapen. Een mens is geen nummer. Om het te zeggen met woorden van de profeten: een mens is iemand met een naam, een naam die geschreven staat in de palm van Gods hand (Jes. 49, 14-16).

Dat de mens geschapen is naar Gods beeld is de kern van de Christelijke opvatting over de mens, zegt het Tweede Vaticaans Concilie (*Gaudium et Spes* 12). Daarbij hoort onlosmakelijk de waardigheid van iedere mens als beeld van God en ook de eerbiedwaardigheid van ieder mensenleven. Dat vraagt om respect en eerbied voor het leven van iedere mens, vanaf ons prilleste begin -nog in de moederschoot- tot in het uur van onze dood.

Wat ook voortvloeit uit het geschapen zijn naar Gods beeld en gelijkenis is dat de schepping aan de mens is toevertrouwd. Van de schepping is de mens weliswaar geen eigenaar maar wel is de mens bestemd om de beheerder ervan te zijn, er goed voor te zorgen en er gewetensvol mee om te gaan (Gen 1, 28; 2, 15).

De mens die door God wordt geroepen en die van Godswege een opdracht en bestemming ontvangt, heeft ook het vermogen gekregen om in vrijheid 'ja' of 'nee' te zeggen, zelfs ten opzichte van God. De vrijheid behoort tot het wezen van de mens. Deze vrijheid van de mens mag door niemand worden afgenomen of beperkt worden. Maar: 'Reeds vanaf zijn geboorte wordt de mens uitgenodigd tot een dialoog met God: immers, de mens bestaat alleen, doordat hij door God uit liefde is geschapen en door Hem altijd uit liefde in stand wordt gehouden; hij leeft niet volledig volgens de waarheid, als hij die liefde niet vrijwillig erkent en zich niet aan zijn Schepper toevertrouwt' (*Gaudium et Spes* n. 19, *Catechismus van de Katholieke Kerk* n. 27).

We beseffen en ondervinden maar al te vaak dat de mens, hoezeer ook gemaakt naar Gods beeld en gelijkenis, zich niet altijd gedraagt als beeld van God. De mens leeft niet altijd overeenkomstig dat beeld. Er is in het leven van de mens een spanning tussen de grootheid op grond van het evenbeeld-zijn van God enerzijds en de kleinheid door zonde, twijfel en misère van de mens anderzijds. De mens vertekent zijn beeld-zijn van God door zich af te wenden van God.

Vanavond, aan het begin van de Advent, op weg naar het hoogfeest van de geboorte van Christus -feest van nieuw leven bij uitstek- staan we samen met paus Benedictus XVI in alle bisdommen van de wereldwijde Kerk stil bij de indringende vraag: hoe gaan wij mensen om met ons leven dat een geschenk is van God? Het betekent ondermeer dat we niet naar willekeur met ons leven kunnen omgaan, alsof het ons eigen bezit is. Ook kunnen we als mens niet beschikken over het leven van andere mensen. Zij zijn evenzeer geschapen naar Gods beeld en daarom moet de waardigheid van iedere mens worden gerespecteerd. We kunnen het als mens niet maken om ons leven in te richten ten koste van andere mensen.

Zijn we -in het licht van ons geloof- ten diepste overtuigd van de waarde van ons eigen leven en dat van anderen, vooral van het leven dat kwetsbaar is, d.w.z. het leven in de moederschoot; het leven van kleine opgroeiende kinderen; het leven van mensen die dag en nacht zwaar werk verrichten als gebruiksvoorwerp van andere mensen zonder dat zij voldoende inkomen hebben om een echte levenskans te hebben; het leven van mensen wier bestaan onzeker is door oorlog en strijd; en het kwetsbare leven van mensen in tijden van ziekte en lijden?

Broeders en zusters, in de korte schriftlezing in deze vesper uit de brief aan de Tessalonicenzen klinkt bij wijze van samenvatting van onze roeping en onze opdracht als mens: 'Heel uw wezen, geest en ziel en lichaam, moge ongerept bewaard zijn bij de komst van onze Heer Jezus Christus' (1 Tess. 5, 23-24).

Bidden wij vanavond om eerbied voor ons van God gekregen leven. Dat ook in de wereld van onze dagen het leven van iedere mens als beeld van God en in iedere levensfase daadwerkelijk met eerbied en zorg wordt omgeven en behoed in Jezus' Naam.

Amen.

✠ J. van den Hende,
bisschop van Breda

Omslag: oud handschrift, Proloog Johannesevangelie, vers 6.